

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „ȚARA BĂRSEI”

Iosif-Marin BALOG

ROLUL PUBLICISTICII ÎN CONTURAREA UNUI DISCURS DESPRE MODERNIZARE ÎN TRANSILVANIA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Chiar dacă nu într-un totu sincron, economia și structurile sociale din spațiul transilvan de la mijlocul secolului al XIX-lea au fost indisolubil legate și influențate de Revoluția pașoptistă, de realitățile politice și naționale, de evoluțiile și curentele economice europene. Aflăte în dezbaterile publice încă din perioada anterioară, problemele și obiectivele economice vizau pe termen lung modernizarea economiei și a societății, iar succesiunea regimurilor politice la nivel regional și central nu a modificat în termeni fundamentali aceste dezbateri. Asumarea procesului modernizator, la început de către revoluționarii pașoptiști, apoi de factorii politici, de autoritățile locale și imperiale, de elita politică și intelectuală, dar și de unele categorii socio-profesionale nonelitare, a contribuit la modificarea fizionomiei economice a teritoriilor intracarpătice. Radiografia economică și socială a teritoriilor estice ale Imperiului Habsburgic, din care făceau parte și provinciile locuite de români, ne dezvăluie, pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o economie și structuri sociale în tranziție, marcate de coabitarea tradiționalului cu modernul, a provincialismului cu centralismul birocratic, a liberalismului de factură nobiliară cu cel de sorginte europeană. Această realitate a generat, la nivelul discursului public din epocă, o puternică efervescență, marcată de poziționări diverse, adaptări și nuanțări, în funcție de viziunile politice și mai ales de condiționările macroeconomice care le-a direcționat și condiționat.

Reconstituirea acestor dezbateri este un demers dificil și incomplet dacă ne rezumăm doar la presă și publicistică, cunoscut fiind faptul că îndeobște presa este, pentru epoca modernă, o sursă istorică cel mult de mână a doua în reconstituirea oricărui fenomen cu reverberații largi și complexe. Punând însă dintru început fenomenul modernizării dincolo de planul derulării sale concrete în cel al unui discurs despre modernizare, căruia i se subsumează aceste dezbateri de idei, cu reflecțiile și deformările pe care le presupun, constatăm că presa și publicistica epocii conțin particularizări deosebit de interesante asupra modului în care a fost percepută, gândită și imaginată modernizarea în societatea transilvană în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Asumându-ne așadar această opțiune legată de ponderea și credibilitatea acordată presei și publicisticii ca izvor istoric și, cu aceasta, și posibila imagine de unilateralitate a concluziilor noastre, vom încerca în cele ce urmează să punctăm câteva dintre ideile care au fost prezente în mod repetat și constant în dezbaterile publicisticii transilvănene cu tematică economică de la mijlocul secolului al XIX-lea, referitoare la problematica modernizării în societatea și economia provinciei.

Fără a mai insista asupra cadrului și contextului postrevoluționar în care s-au purtat dezbaterile privitoare la problema modernizării, vom aminti doar că acestea s-au derulat pe fondul unei ambianțe dominate pe plan politic de rigiditate și conservatorism, dublată însă, la nivel economic, de o atmosferă de destindere materială și optimism generată de măsurile reformiste întreprinse de Viena și la nivelul acestei provincii considerate periferice și greu de controlat. Epoca neoabsolutistă demonstrează încă o dată că modernitatea s-a născut din „Vechiul Regim”, printr-o evoluție sinuoasă, uneori lentă, la limita perceptibilului, alteori mult mai rapidă și chiar bulversantă. A fost o epocă în care tradiția și modernitatea au coexistat în proporții variabile de la o zonă la alta, de la un popor al

Imperiului la altul. Din acest punct de vedere, epoca neoabsolutistă oferă un teren fertil de cercetare în ceea ce privește geneza modernismului pe calea economică, pentru că a marcat posteritatea sub două aspecte majore: un avânt economic incontestabil și geneza unui nou tip de societate și de mentalitate economică modernă, în măsură să rupă vechile echilibre ale unei societăți covârșitor tradiționaliste, dominată de o mentalitate de esență medievală. Privită astfel, epoca neoabsolutismului austriac, deși însoțită de inegalități și nedreptăți evidente, reprezintă pentru români un moment de referință, mai ales când este raportată la dezamăgirile față de Revoluția pașoptistă și de dualismul austro-ungar de după 1867.

Deși geneza modernizării economice nu poate fi legată în mod direct de un singur reper cronologic, fiind rezultatul unui proces mai degrabă evolutiv și cumulativ, cei mai mulți istorici au ajuns la concluzia că în spațiul transilvan, ca periferie a unui imperiu central-european, ce îngloba provincii aflate în diverse stadii ale modernității, anii 1848-1870 reprezintă, în procesul de modernizare, momentul de turnură decisivă spre atributele capitalismului.

Efectele Revoluției de la 1848 asupra vieții politice și asupra ideologiei naționale au fost studiate și (re)dezbătute de mai bine de 150 de ani. Aspectele și implicațiile economice s-au bucurat, poate cu excepția istoriografiei marxiste, de mult mai puțină atenție în comparație cu primele. Mai cu seamă în ultimele decenii, istoricii economiei au văzut în fenomenele industrializării specifice secolului al XIX-lea o evoluție graduală de la societatea tradițională la cea modernă capitalistă.¹ Contrar tendinței vechii istoriografii de inspirație leninistă profesate în anii regimului comunist care a încercat să așeze Revoluția pașoptistă la baza tuturor începuturilor, la nivel general, revoluția nu a impus în mod durabil schimbările economice proclamate de discursul (auto)legitimitor al promotorilor ei, ci, mai degrabă, le-a propus, și, cel mult, le-a declanșat. Se poate însă afirma cu destulă certitudine, și o dovedește multitudinea celor care au susținut-o atunci, că Revoluția pașoptistă a adus cu sine și speranța unei îmbunătățiri a vieții materiale, materializate abia la 1854, când reformele agrare creau convingerea că pe ruinele fostei iobăgii se va putea edifica o viață economică modernă care să aducă cu sine și așteptata îmbunătățire a vieții țaranului. Orizontul de așteptare pe care și l-au construit oamenii a venit, așadar, pe fondul unui optimism debordant pe care l-a propus discursul revoluționar, dar și al unui curent mobilizator post-revoluționar care elogia șansa pe care au adus-o „*vremurile cele noi*”, promovat atât de presă, cât și de intelectualitate și sintetizat cu o rară măiestrie de Bariț în paginile „Gazetei” la doar doi ani după revoluție: „*Să ne deșteptăm cu toții; să ne răsfrângem mânecele, să ne apucăm care aratul care sapa și săpoiul, care acul, secera și barda care iarăși să ne aruncăm în speculațiuni negustorești să cutreerăm lumea, să aducem mijloace de viață și de cultură*”².

În viziunea celor mai mulți contemporani, Revoluția pașoptistă a subminat multe iluzii, a rezolvat puține probleme economice, dar a deschis calea pentru posibila lor soluționare și a oferit teme pentru numeroase speranțe. Ideile-suport pe care se grefează discursul despre modernizarea economică vizau identificarea modernizării cu europenizarea, cu progresul, cu rațiunea și cu tendințele veacului. Discursul economic al epocii a înțeles și a plasat la locul cuvenit rolul laturii materiale a societății în lumea modernă, strâns legată de cea științifică și culturală. În viziunea celor ce l-au promovat, acestea erau temeiurile principale pe care trebuiau să se bazeze eforturile de modernizare în condițiile nașterii unei concurențe din ce în ce mai acerbe pe care societatea capitalistă o pune la loc de primă mărime. Era valorizată și legătura indisolubilă dintre cultura spirituală și cea materială, singurul temei durabil al progresului: „*Cine nu se uimește privind gigantica revoluțiune ce s-a produs în comerț și industrie întocmai ca și în ideile și moravurile și*

¹ Richard Rudolph, *Economic Revolution in Austria? The Meaning of 1848 in Austrian Economic History*, în John Komlos (ed.), „Economic Development in the Habsburg Monarchy in the 19th Century”, New York, 1983, p. 165.

² „Gazeta Transilvaniei” (în continuare, GT), Brașov, nr. 18, 1 martie 1851, pp. 82-83.

peste tot în cultura omenirii de când cu descoperirea vaporului și a electricității ... ele singure mai mult decât toate doctrinele filosofilor și opintirile celor mai înțelepți bărbați de stat au fost în stare a rupe totdeauna cu tradițiile ruginite după care era deprinsă omenirea a trăi până aici”³.

La mijlocul veacului 19, sentimentul concurenței pe planul vieții materiale – nu doar între oameni, ci și între națiuni – se resimțea chiar și într-o Transilvanie care încă nu participa la confruntarea economică pe care societățile industriale o avansau în scenă. Aceasta nu împiedica însă să se constate că, și pe aceste meleaguri atât de amalgamate sub aspectul apartenenței naționale, tonul pentru modernizare nu mai era dat de masa și forța brutală, ci de puterea materială, care „e sorgintea tuturor celorlalte puteri și indiciul unei stări de cultură înfloritoare”⁴.

Exprimat în termenii atitudinii, discursul despre modernizarea economică prezintă două dimensiuni fundamentale: *una pozitivă și una negativă*; dacă prima pune accent pe aspectele pozitive, cealaltă scoate în evidență laturile negative ale modernizării și ale proceselor pe care le aduce cu sine. Aceasta pentru că, în percepția colectivă, ideea de progres nu însemna numai beneficii, ci și inegalități și frustrări, izvorâte din alterarea a ceea ce tradiția a conservat de-a lungul timpului. Trebuie să remarcăm de la bun început faptul că latura negativă a discursului despre modernizare este mult mai puțin prezentă decât cea pozitivă. Dimensiunea negativă trebuie apreciată, în opinia noastră, plecând de la ideea că societatea capitalistă reală sau, uneori, ideală la care se raportau promotorii discursului despre modernizare, și pe care o cunoșteau mai mult sau mai puțin, era o lume în care valorile cele mai puternic conștientizate erau *banul și timpul*. În aceste condiții, când la baza supraviețuirii în lumea capitalistă se impunea tot mai mult valoarea banului, un asemenea comportament nu putea fi văzut decât ca egoist dacă era privit dinspre o societate agricolă tradițională, cum era cea transilvană. În planul general al discursului despre atitudinile și concepțiile cu privire la căile modernizării economice, poate mai mult decât în oricare altă latură a realității sociale, exista un front comun de idei între diversele etnii ale provinciei, dincolo de interesele particulare ale fiecărui grup etnic sau dictate de practica și acțiunea politică. Dacă viziunile se particularizau era și pentru faptul că, în plină epocă a disputelor naționale, nu exista un dialog suficient de consistent pe problemele vieții materiale sau, cum pe bună dreptate constata un ziarist al vremii, „ardelenii gem sub blestemul separatismului: ceea ce știe sasul nu știe ungurul sau românul, iar cunoștințele aristocrației ardelenice abia de ieri de alaltăieri au încetat a mai fi un monopol exclusiv”⁵. Nu trebuie omis din atenție nici faptul că discursul românesc despre modernizare a fost marcat de așa-zisul „complex românesc”, încă acut resimțit și în noua ambianță economică de după iobăgie. Problema capitală în jurul căreia se purta discuția era din ce cauză situația materială a românilor era atât de precară în comparație cu a altor etnii din Transilvania. Dacă până la 1848 principala cauză era considerată vitregia sau „*injuria timpurilor*”, cu alte cuvinte iobăgia, schimbările din perioada postrevoluționară au deschis calea ca, într-un răstimp scurt, românii să recupereze starea de înapoiere în care se găseau. Acest fapt nu a eliminat însă complexul de frustrare de care aminteam anterior. Mai mult, ei au descoperit și că, în comparație cu alte provincii ale Imperiului, întreaga Transilvanie se găsea într-o dureroasă stare de înapoiere. De aceea problema care i-a preocupat pe promotorii discursului a fost să explice care este cauza înapoierii acestei provincii pe care o considerau totuși atât de bogată în resurse.

O idee de largă circulație în epocă și vehiculată de majoritatea intelectualilor cu preocupări economice era aceea a posibilității construirii unei industrii de fabrică în Transilvania. Discuția nu a fost una singulară. Ea a cuprins întreaga publicistică economică din Transilvania și Ungaria, fie ea de expresie românească, maghiară sau germană și data încă din perioada prepașoptistă. Realitatea

³ D. Comșa, *Studii asupra stărei noastre materiale*, în „Foișoara Telegrafului Român”, Sibiu, 1876, p. 5.

⁴ *Ibidem*.

⁵ GT, nr. 41, 22 mai 1862, p. 161.

remarcată de majoritatea acelor pe care i-a preocupat problema era că produsele industriei autohtone erau puține și de proastă calitate: „*Cei care au intrat prin boltele comercianților din cetățile noastre și au reflectat atâta că din miile de articoli, numai acele mai ordinare și lucrute mai fără gust pot să fie din Transilvania, iar celelalte sunt străine, aduse sau din Cislaithania sau din țări mai depărtate*”⁶. Plecându-se de la constatarea că industria transilvană, în măsura în care exista ea în anii '50-'60, era una dintre cele mai puțin dezvoltate din Europa, problema era cum să se construiască această industrie, care ramuri să fie promovate și mai ales de unde să se înceapă. Debaterea privind necesitatea întemeierii unei industrii potrivit cerințelor timpului a căpătat dimensiuni complexe, fiind aduse în discuție o multitudine de aspecte care condiționau reușita acestui proiect: nevoia de capital, disponibilitatea materiilor prime, a posibilităților de transport și, nu în ultimul rând, formarea de oameni calificați. S-au avansat chiar de la sfârșitul anilor '50 proiecte complexe bazate pe studierea atentă a realităților și potențialului local. Merită menționate în acest sens proiectele elaborate de Gustav Mannlicher, un înalt funcționar imperial din Ministerul vienez de Finanțe detașat la Sibiu, referitoare la extinderea și modernizarea Complexului siderurgic de la Hunedoara⁷ și cel privind constituirea unui complex similar STEG-ului bănățean cu sediul la Brașov, care să reunească toate exploatarea miniere din sudul și sud-estul Transilvaniei și furnalele aferente, întocmit de același Mannlicher la inițiativa unui grup de acționari din jurul băncii vieneze Creditanstalt⁸. Avem în cele două proiecte mai sus amintite imaginea unor veritabile strategii economice pe termen lung care puneau pe primul plan necesitatea constituirii unei industrii siderurgice și metalurgice locale care să valorifice resursele interne de materii prime, a unei infrastructuri de transport corespunzătoare și care, odată rentabilizate, să poată să-și asigure desfacerea pe o piață deosebit de favorabilă existentă la sud de Carpați, iar acumulările de capital să poată fi reinvestite în diversificarea ramurilor industriale și de prelucrare autohtone.

Studiind aceste premise, majoritatea celor care au cercetat realitățile și posibilitățile din Transilvania au ajuns la concluzia că și aici se putea edifica, mai devreme sau mai târziu, o industrie care să satisfacă necesitățile interne ale provinciei și să se valorifice oportunitățile de export. Dacă P. J. Frank, un excelent cunoscător al realităților economice transilvănene⁹, se arăta extrem de optimist în acest sens, Bariț, într-o concluzie generalizatoare cu privire la posibilitățile construirii de mari fabrici în Transilvania, arăta la 1857 că „*în Ardeal se vor putea înființa multe feluri de fabrici, însă numai în cea mai de aproape generațiune, adică în curs de 15-20 de ani*”¹⁰. În viziunea sa această perioadă nu este prea lungă. „*Natura într-o nimic nu ne-a înzestrat cu talente mai puține decât pe alții numai noi să credem în noi înșine, să ne scuturăm din nepăsarea ce seamănă atât de mult cu fatalismul răsăriteților și în cele din urmă la orice întreprindere prin care venim în contact cu lumea comercială să ducem cu noi cuget curat și caracter nepătat*.”¹¹

Era unanim recunoscut faptul că o industrie modernă se putea construi doar cu ajutorul unor capitaluri însemnate, iar promotorii discursului modernizării susțineau că, în cazul românilor,

⁶ George Bariț, *Cuvântare în senatul Imperial din 6 febr. 1865*, în GT, an 38, nr. 11, 13 febr. 1865.

⁷ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond *Tezaurariatul Montanistic*, Dos. nr. 10/1854: *Hauptbericht des Ministerial Concipisten Gustav Mannlicher über den Vayda Hunyader Eisen Werkscomplex*; un succint comentariu asupra proiectului la: Al. Neamțu, *Exploatarea de fier de la Hunedoara la mijlocul secolului al XIX-lea în lumina unui raport oficial*, în „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, pp. 293-306.

⁸ Gustav Mannlicher, *Entwurf zu den Statuten des zub ildenen Kronstädter Bergbau- und Hütten-Actienverein*, Wien, 1858; idem, *Programm zu einem Bergbau- und Hütten Actien Vereine für die Erweiterung*. Kronstädter Bergbau- und Hütten-Actienverein, Kronstadt, 1858, 12 pp.

⁹ P. J. Frank a scris numeroase articole despre economia Transilvaniei, între care seria din „Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft”, Hermannstadt, 1867, intitulată *Siebenbürgens hervorragende Bestimmung als Industrieland*: nr. 20, 18 mai 1867, pp. 153-155; nr. 21, 25 mai, pp. 161-162; nr. 22, 1 iunie, pp. 169-170; pp. 177-179; 186-187; 202-203.

¹⁰ Cf. *Gândirea economică a lui Bariț*, în „Gândirea economică progresistă din Transilvania”.

¹¹ GT, 21 nov. 1857, p. 366.

edificarea unei industrii veritabile era imposibilă în anii '50-'60 tocmai din cauza lipsei acestora. Opiniile despre edificarea unui sistem modern de credit vizau calea de întărire economică a poporului, evitarea ruinei produse de efectele nefaste ale cametei și, nu în ultimul rând, la nivel mental, creditul, care era înzestrat și cu funcțiunea de promovare a spiritului antreprenorial, de economisire și de asociere: „*Creditul e sufletul timpului în care trăim. Cine n-are credit se ruinează. Lipsa de credit produce usurari, cametele colosale despoaie. Rezultatele despoierii sunt aservirea omului. Această rană se vindecă prin deschiderea de bănci*”¹². Vorbind despre lipsa capitalurilor și despre efectele nefaste ale cămătăriei, Ioan Roman sublinia că în realitate camăta nu era adevărata cauză a sărăciei, ci efectul acesteia: „*Adevărata cauză a sărăciei și prin urmare a scumpetei de capital este lipsa de industrie și comerț național, exploatarea noastră prin industria străină, scoaterea banilor din țară*”¹³. În acest context, economiștii vremii atribuiau băncilor un rol complex și în primul rând acea funcțiune de concentrare și canalizare a capitalurilor spre activitățile productive, iar în cazul românilor cu atât mai mult cu cât starea lor materială și culturală îi excludea în mare măsură de la influența politică și publică pe care o meritau conform ponderii demografice. Băncile erau considerate forma de organizare care să direcționeze inclusiv strategia politică a românilor transilvăneni. „*Trebuie să se procure mai iute avere*” era și constatarea lui B. Baiulescu, un fervent promotor al ideii meseriilor, care considera că prin dezvoltarea meseriilor s-ar fi creat în centrele urbane o clasă mijlocie și o burghezie românească și astfel s-ar fi frânat procesul de pulverizare a proprietății țărănești și de proletarizare a țăranimii. Linia promovării meseriilor a caracterizat activitatea ASTREI și a altor asociații care au practicat o intensă politică de susținere a tinerilor prin intermediul burselor, dar și o activă propagandă în lumea rurală. Treptat, industrialismul (cum numea Barițiu încă din 1857 concepția industrială a societății românești), câștiga poziții evidente.¹⁴ Plecând de la premisa că înapoierea economică este urmarea naturală și inevitabilă a lipsei industriei naționale, industrialismul era proclamat un adevărat mit național: „*scăparea ta, române, este numai în industrie*”¹⁵.

Realitatea economică avea să estompeze mult din entuziasmul de la început, încât același Barițiu, care peste mai bine de două decenii aborda din nou aceeași problemă, constata că pentru dezvoltarea industriei era nevoie nu numai de capitaluri, ci de o multitudine de alte condiții strâns legate între ele: mână de lucru suficientă, cunoștințe tehnice, o anumită dezvoltare a industriei grele, drumuri bune, cunoașterea piețelor locale și a prețurilor etc.

Până pe la începutul anilor '80, alături de Barițiu, Dimitrie Comșa și Ioan Roman erau și ei promotorii industrialismului, unanimi în a susține libertatea de acțiune ca principiu al vieții economice, al liberei inițiative și al pieței, toate având ca fundament dreptul la proprietate. Ulterior, viziunea cu privire la liberalismul nelimitat al vieții economice capătă nuanțări în concordanță cu dezbaterile din gândirea economică europeană. Dacă Barițiu fusese într-o primă fază susținător fervent al liberului schimb, propagat în Transilvania prin scrierile lui Adam Smith, ulterior ideile sale se orientează în direcția protecționismului economic, iar în acest sens își exprima părerea că pentru a se dezvolta în țările în care e slabă, industria avea nevoie de ajutorul statului atât pe plan intern, cât și extern. Este vremea în care protecționismul economic, profesat de ideologul său Friederich List, câștiga tot mai mulți adepți și în Transilvania, la mijlocul anilor '70, când criza economică reclamase o schimbare în politica și gândirea economică în aproape întreaga Europă.

¹² I. C. Tacitu, *Starea cea mizeră a unor comune din Țara Oltului*, în GT, 26 oct. 1872.

¹³ Ioan Roman, *Să înființăm institute de credit*, în „Observatorul”, VI, nr. 19, 1883.

¹⁴ Gh. Zane, *Problema industriei în literatura economică românească din Transilvania*, în „Probleme economice”, XXII, nr. 4, apr., 1969, pp. 34-39.

¹⁵ *Industria și iarăși industria*, în GT, 1862.

O idee de mare rezistență în epocă a fost aceea privind contradicția dintre bogăția resurselor materiale, pe de o parte, și marea înapoiere economică, adică sărăcia. Unii au pus-o pe seama politicii economice proaste și nesistematice pe care a dus-o statul în privința Transilvaniei, menținută la periferia economiei Imperiului. S-au adăugat realitățile concrete care au făcut ca, în ciuda condițiilor legislative favorabile, lipsa capitalurilor, a pieței și a mâinii de lucru calificate să genereze multiple obstacole în calea modernizării economice.

Unul din laitmotivele rămânerii în urmă era considerat a fi nepăsarea și delăsarea care dominau mentalitatea multora, fie ei intelectuali sau oameni din popor: „*Pe noi ne apasă încă mult mai tare dezbinarea și delăsarea. Aceasta este cauza tuturor relelor ce domnesc în popor în genere și în poporul român în special. Ea porcede din sărăcia morală, din lipsa luminelor, din prostie*”¹⁶.

Strâns legată de problema înapoierii a fost considerată cea a sărăciei care decurgea din starea de înapoiere. Dacă în primul aspect se căutau explicații generale ce țineau de natura societății și a economiei în general, în problema sărăciei se căutau și cauze ce țineau de atitudini umane individuale, precum lenevia, beția, lipsa de prevedere, aversiunea față de meserii, toate și fiecare în parte făcute responsabile pentru sărăcia de care se vorbea pretutindeni în anii '50-'60. „*Se vaietă oamenii că sunt săraci. Cine are două mâini sănătoase e bogat. La 1848 era iobag și lucra stăpânului cam 104 zile pe an. Să calculăm ... fac 150 de fl. Să calculăm acum greutățile de azi care la gazda de frunte nu suie mai mult de 50 de fl., așadar fiecare e în profit cu 100 de fl. oamenii au câștigat zile iar după zile vor fi și bani, dară omului nostru nu-i place a merge la lucru, ci el pierde zilele lângă muieră la foc, or le doarme sub pom la umbră sau le bea la jidan la crâșmă. Apoi să nu fie sărac?, să nu fie prost? Am zis că sărăcia urmează din prostie.*”¹⁷

La fel, rutina și tradiționalismul în practica agricolă erau aspru criticate și considerate responsabile, alături de celelalte atitudini, pentru starea mizeră a poporului. Cauza înapoierii agriculturii o avem magistral prezentată, între alții, de publicistul Ștefan Pop, editorul primului periodic cu tematică economică din Transilvania. În articolul inaugural publicat în primul număr al revistei „Economul”, apărută la Blaj în anul 1873, acesta face o radiografie a situației țaranului ardelean, simptomatică pentru realitatea de fapt din cea de-a doua jumătate a veacului al XIX-lea: „*Ni se pare însă că de un timp încoace a început poporul nostru a dispera, căindu-se că pământul nu mai produce ca mai demult, iar el pe zi ce merge tot sărăcește ... și oare unde zace răul cel mai mare? Desigur nu în calitatea rea a pământului nostru strămoșesc, că acesta e pământul promisiunii, dar noi nu-l știm folosi. Cât de puțin se pricepe poporul nostru la cultivarea pământului ne arată, durere, starea cea deplorabilă și demnă de compătimire în care se află cea mai mare parte a acestuia. Noi însă avem dreptul și puterea de a scoate din pământ atâta cât se află în el, fără a-i debilita însă puterea sa producătoare. Chiar acesta e o măiestrie pe care economii noștri nu o pricep, dar trebuie să o învețe dacă nu voiesc să pierim, făcând loc altora care voiesc și știu a învăța*”¹⁸. Neștiința și lenea erau considerate două boli de moarte ale agriculturii transilvane: țaranul nu știa când să cumpere și când să vândă un produs și apoi tot acel produs, odată vândut, era nevoit să-l cumpere mai târziu, pentru că pentru nevoile sale nu producea decât strictul necesar. Alții considerau că țaranul lucrează mult, însă lucrează fără folos „*pentru că nimeni nu l-a învățat la mai bine, și dacă ar fi fost îndemnați să renunțe la datina lor adică «ceea ce au apucat din bătrâni», tot ar fi primit învățătura cea bună*”¹⁹. Același Ștefan Pop, într-un efort de pedagogie economică, adresa un îndemn mobilizator în acest sens: „*Dacă voiești române ca sudoarea și diligența-ți să ți-o încoroneze lanul abundenței și al fericirii, leapădă-te de proverbul cel prea stricăcios și conducătoriu spre nefericire:*

¹⁶ *Învățături pentru țărani de la un ampoiatoz zelos român*, în „Calendarul pentru poporul român”, 1863, p. 16.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Economul”, Blaj, I, nr. 1, 13 ianuarie 1873, pp. 1-2.

¹⁹ *Despre cunoștințele economice*, în „Calendarul pentru poporul român”, Brașov, 1853, p. 33.

„așa am pomenit din părinți și pășește înaintea cu bărbăție pe calea înavuțirii și a înnoirii radicale că așa pretinde în mod imperativ spiritul timpului”²⁰.

S-a discutat și cu ce resurse să facă țăranul inovații, atâta timp cât el nu dispunea de un minim din acestea după ce-și asigura traiul și obligațiile ce decurgeau din noua calitate de contribuabil. Și cum nimeni nu putea oferi o soluție materială, paleativul era desigur unul cât se poate de general, al pașilor mărunți în care ceea ce era bun din trecut să fie îmbinat organic și temeinic cu noutatea și inovația: *„Studiați și voi locurile voastre, clima voastră, măsurați-vă mijloacele. Nu vă lepădați de datina voastră dintr-o dată, ci întrebuințați și datina și înnoitura, apoi credeți rezultatelor, iar la fiecare înnoitură pregătiți prin încercări mici experiențe mai mari”²¹.* Și dacă nimeni nu putea oferi resurse materiale țăranului, se considera că acesta trebuie să le dobândească singur și cum altfel decât prin schimbarea de mentalitate și mai ales prin dobândirea unei etici a muncii de esență capitalistă. Țăranul de tip nou pe care și-l imagina intelectualitatea vremii era extrem de diferit de cel din realitate. Conform viziunii acestora, el trebuia să fie întreprinzător, muncitor, cultivat, cumpătat și păstrător. Să facă din muncă o lege și din câștig o dogmă, respectându-le cu sfințenie pe amândouă: *„Econom este acela care-și cumpănește bine lucrul de peste an, apoi își socotește bine câștigul și în urmă acest câștig îl chivernisește cu rațiune, cu știință și socoteală de așa fel încât adaugă să sporească averea”²².* Și Visarion Roman făcea elogiul muncii, hărniciei și disciplinei: *„Munca și hărnicia sunt fără folos dacă nu sunt însoțite de rânduială și ordine. Cine iubește rânduiala acela își duplică puterile și săvârșește într-un an mai mult ca unul într-o jumătate de veac”²³.*

În explicarea stării materiale a prezentului un rol important era rezervat responsabilității trecutului, și apare frecvent în presa românească din Transilvania. Replicile la această idee veneau cu argumentul conform căruia *„nu trecutul contează, ci starea mizeră de azi: dacă nici azi, când cătușele sclaviei au fost sfărâmate, dacă nu ne vom sili prin toate puterile ca prin lucru și stăruință să ne croim o soartă mai bună, atunci străinii vor avea tot dreptul când ne vor numi leneși și ne vor disprețui”²⁴.* Sunt și adevărate îndemnuri la muncă, subsumate unui efort de pedagogie națională pe care îl promova discursul intelectualității, într-un limbaj cât se poate de direct și clar orientat: *„Români deșteptați-vă dacă vreți să aveți viitoriu, români lucrați și învățați a cruța dacă vreți să fiți mai fericiți. Deci dară poporul să se îmbărbăteze la lucru și dacă fiecare a gătat lucrul său să lucreze la altul pentru bani și să nu șadă toată ziua în birt sau cu pipa în gură și mâinile în piept a-și căuta cine trece pe drum. Nu întârziți, căci timpul e foarte scump, ci începeți a lucra pentru un viitoriu mai frumos al poporului”.*

În noua lume, sărăcia trebuia să fie percepută ca o chestiune personală, asociată tot mai mult cu lenea și delăsarea, cu incapacitatea de a distinge ceea ce e bun și eficient de ceea ce e vechi și depășit. Se adăugau la acestea prejudecățile și datinele care făceau ca *„economul mai înțelept să fie sclavul vecinilor leneși și ignoranți”²⁵,* atitudini care în contextul vechilor valori sociale împiedicau inițiativa personală. Cu alte cuvinte, privind realitatea vremii, intelectualitatea economică susținea că dacă până la '48 țăranul era iobag de nevoie, acum iobăgea „din dragoste”, pentru că se dovedea incapabil să se adapteze noilor nevoi: *„Iobăgia a căzut dar oamenii acum în loc de a iobăgi de silă, iobăgesc din dragoste și se țin scai de obiceiurile cele rele”²⁶.*

²⁰ Ștefan Pop, *Necesitatea de a se propune științele agriculturii ca studiu delegat în institutele noastre*, în „Economul”, Blaj, nr. 16, 27 nov. 1873, p. 122.

²¹ Vezi nota 19.

²² Petru Lupu Lupulov, *Introducere la măiestria de a se feri de răul sărăciei sau trei reguli serioase: agonisește, reține, convârtește. Testamentul unui tată către fiul său*, Buda, 1864.

²³ Vezi șirul de articole publicate în TR, Sibiu, 1857, 7 aug., p. 249; 10 aug., p. 252; 14 aug., p. 256.

²⁴ *Lenea este începutul răutăților*, în „Cărțile sateanului român”, Gherla, III, 1878, p. 45.

²⁵ Ștefan Pop, *Disertațiune ținută în adunarea Despărțământului ASTREI la Micăsasa în 7 nov. 1874*, în „Economul”, Blaj, 13 ian. 1875.

²⁶ „Calendarul...”, Brașov, 1863, p. 24.

S-a recunoscut faptul că geneza mentalității economice moderne nu putea fi un proces rapid și simplu, ci unul îndelungat și sinuos, care era determinat nu doar de starea materială, deși aceasta a avut o importanță deosebită, ci și de cea mentală, de disponibilitatea spre deschidere și inovație, ceea ce în limbajul de astăzi am numi *achievement*, idee promovată în măsuri diferite de diversele instituții: Școală, Presă, Biserică. Necesitatea creării unei noi etici a muncii era privită drept o premisă esențială a progresului și modernizării. Promotorii discursului constatau că atâta timp cât țăranul nu învăța să muncească eficient nu se putea aștepta la vreo îmbunătățire a stării sale materiale. Necesitatea reconsiderării atitudinii față de muncă din perspectiva practicilor economice moderne venea pe fondul constatării potrivit căreia, după ani buni de la desființarea iobăgiei, țăranul o ducea mai prost decât înainte. Cu toată exagerarea pe care o conține această constatare, realitatea era că noile exigențe ale timpului nu mai corespundeau cu atitudinile tradiționaliste. Explicația țăranului pentru situația mai proastă în care se găsea după 20-30 de ani de la desființarea iobăgiei că pământul nu mai produce suficient era aceea că „*s-a răit lumea și pământul nu mai produce cât mai demult*”²⁷, dar recunoștea că nivelul câștigului a rămas același, iar pretențiile oamenilor au crescut: „*Lipsurile de azi conform cu cerințele timpului sunt mult mai multe, căci câștigul e același ca acum 20-30 de ani*”²⁸. Era, în fapt, o formă a conștientizării impactului pe care l-au produs noile realități pe plan economic după desființarea iobăgiei și care au fost receptate cu mijloacele încă tradiționale prin care societatea țărănească percepea realitatea economică. Desființarea iobăgiei a plecat de la principiul: „*Noi [adică statul, n.n.] vă dăm libertate, dar voi să ne dați fructele voastre câștigate în libertatea dată de noi*” – un principiu pe cât de generos formulat, pe atât de greu de pus în practică în condițiile de atunci. Deși mulți istorici au evaluat efectele reformelor agrare în termeni economici cantitativi, ajungând la concluzii mai mult sau mai puțin convingătoare, nu au acordat suficientă atenție proceselor și fenomenelor care au decurs din efortul și necesitatea adaptării țăranilor la noile împrejurări. Ritmul modernizării în lumea rurală credem că rezidă și în această latură a succesului sau insuccesului în planul adaptării la exigențele economice moderne. Presa și nenumăratele prelegeri populare ținute de reprezentanții ASTREI sau ai altor instituții culturale propagau necesitatea muncii, înțelegând în ideea de câștig și profit. Toate plecau de la constatarea că în noile împrejurări lenea devenea o plagă gravă a societății, de cele mai multe ori asociată cu alcoolismul. Explicația acestei stări mentale poate pleca de la ideea că societatea modernă s-a izbit de prejudecata conform căreia omul tradițional accepta prin natura sa să nu câștige mai mult decât avea nevoie. Acum deviza era „*Lucrați și câștigați!*”! Cel care își neglija munca sau o făcea superficial era judecat ca lucrând ca și cum încă ar face robota. Principalul imperativ al discursului era de a-ți face lucrul la timp în cel mai bun mod: „*Azi numai acel popor are dreptul la viață care lucră din răspuțeri ca să se înavuțească și să se lumineze ... lucrul este de patru feliiuri: a lucra să nu mori de foame (am spune, azi, munca pentru subzistență), a lucra să nu fomeză (munca pentru asigurarea unui minim necesar), a lucra să trăiești liniștit și a lucra să câștigi și să te înavuțești*”²⁹.

Ideea responsabilității în fața viitorului era una din motivațiile des invocate de promotorii discursului despre modernizare, fie ei români, unguri sau sași. Erau pătrunși și convingși de utilitatea demersului lor, de misiunea pe care o aveau de îndeplinit în sprijinul poporului, amintind, așa cum spuneam, de prelungirea în plin secol XIX a unui Iluminism pragmatic și militant.

Dincolo de elaborări teoretice și dezbateri, în deceniile de după Revoluția pașoptistă s-a derulat o evoluție concretă în plan economic, ce plasa treptat provincia transilvană în noile cadre ale modernismului. În dinamica sa, procesul a avut două tendințe de manifestare. Într-o primă fază

²⁷ Ștefan Pop, *Disertațiune ...*, în „Economulu”, Blaj, 13 ian. 1875.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Aron Densușianu, *Țeranul român în viitoriu*, în „Transilvania, foaia Astrei”, Sibiu, nr. 9-10, mai 1873, pp. 103-105; 112-114.

asistăm la o certă diferențiere între zonele unde modernizarea pătrundea mai devreme și acele zone unde, din varii motive, modernizarea economică avansa dificil, inegal. Într-o a doua fază, urmează un proces de treptată uniformizare (care trebuie remarcat că nu s-a încheiat nici până azi), prin care zonele periferice se încadrează în tendința generală a societății. De aici decurge și multitudinea de atitudini în fața modernizării, varietatea discursului despre modernizare din care cel economic, surprins de noi în liniile sale esențiale în rândurile de față, nu este decât un singur aspect.

Foarte mulți istorici au susținut ideea modernizării incomplete pe care au cunoscut-o societățile din Monarhia dunăreană în răstimpul dintre Revoluția de la 1848 și Primul Război Mondial și au pus-o în principal pe seama persistenței valorilor și a comportamentelor de tip feudal. În viziunea lui E. März au existat două circumstanțe decisive pentru incapacitatea Monarhiei de a se moderniza și, în cele din urmă, de a supraviețui: valorile și stilurile de viață feudale ce s-au perpetuat în unele medii sociale care s-au transpus apoi în practica politică și, în alt plan, au împiedicat constituirea unei etici capitaliste în sens modern, ca și rigiditatea sistemului politic care le-a însoțit.³⁰ Remarca istoricului austriac este cât se poate de valabilă și pentru cazul transilvan. Consecințele acestui tip de tranziție sinuos au determinat apariția a numeroase componente negative ale comportamentului social, care au devenit în timp impedimente majore în calea progresului: compromisuri, derogarea de la reguli, tolerarea greșelilor, sintagme de genul „*se poate și așa*“. S-a adăugat, în cazul Transilvaniei, *complexul românesc*, grevat de moștenirea unei realități istorice care i-a exclus pe români de la viața economică, așa cum a existat și un complex al maghiarilor sau al sașilor, însă din alte perspective, și care, în treacăt fie spus și nu neapărat în sens negativ, a făcut cazul transilvan unic în felul său.

Întregul proces și-a avut frustrații săi, pentru că, până la urmă, capitalismul a fost o luptă între grupuri cu interese și aspirații diferite. A fost o luptă și în mințile oamenilor, asaltate nu doar de ceea ce modernizarea părea să le promită, ci și de atașamentul lor la valorile și instituțiile vieții tradiționale.

Ce influență și ce impact a avut discursul despre modernizare, e greu de cuantificat în termeni economici sau sociologici: dacă țăranul a devenit mai harnic, industriașul mai întreprinzător și negustorul mai onest. Importantă rămâne preocuparea pentru asemenea probleme care au fost la ordinea zilei după 1850, altminteri nu și-ar fi găsit un loc atât de extins în publicistica vremii.³¹

³⁰ Eduard März, *Some Economic Aspects of the Nationality Conflict in the Habsburg Empire*, în „Journal of Central European Affairs”, XIII, 1953, pp. 134-135.

³¹ Publicisticii cu tematică economică din Transilvania de dinainte de 1850 i-a fost dedicată deja o competentă monografie: Ioan Lumperdean, *Publicistica economică românească din Transilvania (1800-1850)*, Cluj-Napoca, 2004, 256 p., cu bibliografie; pentru perioada de după 1850, alături de lucrările deja citate ale lui Toader Ionescu, cele mai serioase rămân cele ale lui Gh. Zane, reunite în: Gh. Zane, *Studii*, ediție îngrijită de Elena Zane și studiu introductiv de Costin Murgescu, București, 1980.

**The Role of Journalism in Outlining a Discourse about the Modernization
in Transylvania in the middle of 19th Century**

Abstract

This study tackles the problem of outlining in Transylvania journalism from the second part of 19th century, of an economic discourse regarding the ways of modernization in the economy and society of that time. From numerous tackled problems we resumed only to the ones that detained the most important gravity in debates from that epoch: the industrialization problem, setting up a modern credit system and capital market, the ways for modernization of agriculture and the problem of adoption a set of modern economical conducts as a essential premise of the success of transformations.

Being in the public debate even since anterior period, the problems and economical objectives had in view for a long term, modernization of economy and society, and the succession of political regimens on regional and central level, has not modify in main terms these debates. If the main elite was a fervent sustaining of autonomous exchange propagated in Transylvania by Adam Smith's writings, later, their ideas has oriented into the direction of economical protectionism, professed by its ideologist Friederich List. He has won supporters in Transylvania over to his side, at the middle of 70s, when economical crisis claimed a change in the economical politics and thinking in almost whole Europe.

Expressed in the terms of attitude, the discourse about the economic modernization points to two main dimensions: a positive one and a negative one. The first one gives points to positive aspects, the other one shows the negative flanks of modernization and of processes brought by this modernization.

We have to remark the fact that the negative flank of the discourse about the modernization is less present than the positive one. We can discern, at the level of the discourse of that epoch, a strong effervescence marked by different adaptations and gradation according to political visions, and especially by macro-economical which have directed and conditioned them.